

ARTYKUŁY

[*Articles*]

SAMOOCENA I PRZEKONANIA NA TEMAT ŚWIATA SPOŁECZNEGO JAKO PREDYKTORY PRZEBACZENIA

Dominik Borawski

Zakład Psychologii, Uniwersytet Rzeszowski
Department of Psychology, University of Rzeszow

SELF-ESTEEM AND BELIEFS ABOUT SOCIAL WORLD AS PREDICTORS OF FORGIVENESS

Summary. The aim of the study was to investigate the relationships between self-esteem, beliefs about social world and forgiveness understood as reductions in avoidance and revenge motivations. The study group consists of 135 person (88 women and 47 men). The following methods were used in the study: Rosenberg's Self-Esteem Scale, The Balance of Social Exchange Scale, Zero-Sum Game Belief Scale and Transgression-Related Interpersonal Motivations Inventory (TRIM-12). The research demonstrated significant associations between beliefs and forgiveness: a) significant negative correlation between positive balance of social exchange and avoidance motivation b) positive correlation between zero-sum game belief and revenge motivation. The mediation analysis also revealed indirect effects from Self-Esteem to Avoidance via Balance of social exchange and from Self-Esteem to revenge motivation via Zero-Sum Game Belief.

Key words: forgiveness, beliefs about social world, balance of social exchange, zero-sum game belief, self-esteem, mediation model

Wprowadzenie

Przebaczenie – kiedyś będące głównie przedmiotem zainteresowań filozofów i teologów – w ostatnich latach rozpatrywane jest nie jako domena świętych, ale jako zjawisko uniwersalne o istotnych funkcjach regulacyjnych. Najczęściej określane jest jako prospołeczna motywacja, której podmiot stanowi osoba pokrzywdzona, a przedmiot – osoba wyrządzająca krzywdę. Przebaczenie można rozpatrywać za-

Adres do korespondencji: Dominik Borawski, e-mail, dominikborawski@gmail.com

równy jako trwałą dyspozycję bądź jako stan. Pierwszy sposób rozumienia dotyczy względnie trwałej skłonności do wybaczenia krzywd doznawanych niezależnie od ich odległości w czasie czy szczegółowych okoliczności, która w badaniach często koreluje z religijnością (Charzyńska, Heszen, 2013). Drugi sposób zakłada, że przebaczenie może pojawić się jako jednorazowa odpowiedź podmiotu na konkretną sytuację (Mauger i in., 1992), ale również, że może być wzmacniane na drodze treningu (por. Kaczmarek, 2016). Zdaniem badaczy, nie jest to jednak naturalna reakcja pojawiająca się w następstwie doznanego cierpienia. Pierwotnym motywem wydaje się raczej dążenie do rewanżu bądź unikanie krzywdziciela (McCullough, 2001). Przebaczenie w takim ujęciu polega na aktywnym przeciwdziałaniu i modyfikowaniu tych pierwotnych reakcji: w przypadku unikania – na stopniowym zmniejszaniu dystansu wobec krzywdziciela, natomiast w przypadku żądzy zemsty – na osłabieniu reakcji odwetowych, aż do ich całkowitego wygaszenia (McCullough, Worthington, Rachal, 1997). Sugeruje się zatem nie incydentalne występowanie pełnej postaci przebaczenia, ale raczej dynamiczny wieloaspektowy proces prowadzący do zmian w poznawczych reprezentacjach winowajcy oraz towarzyszących im emocjach oraz inklinacjach behawioralnych (McCullough i in., 2009).

Samoocena a przebaczenie

W modelach opisujących mechanizmy przebaczenia ważne miejsce zajmują procesy związane z dynamiką poznawczej oceny zdarzenia, jego sprawcy, ale również własnej osoby (por. Yamhure Thompson, Shahen 2003; Gordon, Baucom, Snyder, 2004; Burnette i in., 2012). Wiele doniesień badawczych sugeruje, że wysoki poziom samooceny koresponduje zarówno z trwałą dyspozycją do przebaczenia, jak i jego sytuacyjnymi przejawami (Pyszczynski i in., 2004). Przyjmuje się, że osoby z wysoką samooceną charakteryzują się zwiększoną odpornością na krzywdę interpersonalną, przez co są mniej skłonne do odczuwania urazy wobec krzywdziciela. Inne doniesienia sugerują brak istotnego związku pomiędzy zmiennymi (albo że omawiana zależność jest odwrócona w przypadku kobiet – Neto, Mullet, 2004; Cardi i in., 2007). Niektórzy autorzy próbowali rozstrzygnąć kwestię zależności pomiędzy samooceną a przebaczeniem, odwołując się do podziału na samoocenę dojrzałą oraz defensywną utożsamianą z narcyzmem (Kernis, 2003). Z badań nad tą drugą postacią samooceny wynika bowiem, że pozytywnie koreluje ona z wrogością interpersonalną (Golec de Zavala i in., 2009), a ujemnie właśnie z dyspozycją do przebaczenia (Eaton, Struthers, Santelli, 2006). Wykazano również negatywną zależność pomiędzy przebaczeniem a defensywnością. Ja wyrażającą się tzw. potrzebą struktury, czyli motywacją do jak najszybszej redukcji niepewności za pomocą jednoznacznych i łatwych do zastosowania danych (Neuberg, Newsom, 1993). Potrzeba ta koreluje negatywnie z przebaczeniem operacjonalizowanym zarówno jako stan, jak i cecha. Sugeruje to, że przebaczeniu nie sprzyja towarzyszący rozbieżnościom poznawczym niski poziom tolerancji niepewności (Eaton, Struthers, Santelli, 2006). Defensywne tendencje związane z Ja i samooceną nie ułatwiają przebaczenia prawdopodobnie dlatego, że

nasilają poczucie zagrożenia i niepewności, a w dotychczasowych badaniach dobrze udokumentowana została korelacja negatywna pomiędzy lękiem – traktowanym zarówno w kategoriach stanu, jak i cechy – a przebaczeniem (por. McCullough, Hoyt, 2002).

Ewaluacja świata społecznego a przebaczenie

Dotychczasowe badania dowodzą również, że istotnymi czynnikami sprzyjającymi zarówno dyspozycyjnemu, jak i sytuacyjnemu przebaczeniu jest ewaluacja świata społecznego w kategoriach sprawiedliwości oraz dobroczynności (por. Bartholomaeus, Strelan, 2016). Sugerują to przede wszystkim powtarzające się w wielu badaniach korelacje dodatnie przebaczenia z ugodowością jako cechą osobowości (Fehr, Gelfand, Nag, 2010), a także zaufaniem interpersonalnym (Molden, Finkel, 2010), wdzięcznością (Neto, 2007) i empatią (McCullough i in., 2009). Analogicznie z przebaczeniem ujemnie koreluje wrogość rozumiana jako uogólniona antagonistyczna ocena konkretnej jednostki bądź szerzej rozumianego otoczenia społecznego, a także sytuacyjnie dokonywane negatywne treściowo ewaluacje krzywdziciela oraz samego zdarzenia związanego z krzywdą (Snyder, Heinze 2005; Waltman i in., 2009). Wykazano, że przebaczeniu sprzyja formułowanie łagodniejszych ocen winowajcy (Bradfield, Aquino, 1999) oraz uwzględnianie zróżnicowanych atrybucji (a nie tylko tych zakładających intencjonalność czynów oraz osobistą odpowiedzialność ich sprawców) (Fincham, 2000). Z kolei wyniki badań eksperymentalnych, w których aktywizowano empatię (Worthington i in., 2000), oraz poznawcze schematy sprawiedliwości (Karremans, Van Lange, 2005) sugerują przyczynowo-skutkowy związek pomiędzy przychylną wizją świata społecznego a sytuacyjnym wybaczeniem.

Wiara w grę i bilans wymiany społecznej jako predyktory przebaczenia

Wobec powyżej zarysowanych wniosków z badań, sugerujących związek pomiędzy treścią ustosunkowań względem Ja oraz otoczenia społecznego a odpowiedzią na krzywdę i jej sprawcę, w badaniach własnych uwzględniono obok samooceny dwie zmienne, które mogą stanowić potencjalne predyktory przebaczenia rozumianego jako stan. Pierwsza z nich to wiara w grę o sumie zerowej rozumiana jako jeden z aksjomatów społecznych, czyli zgeneralizowanych przekonań jednostki na temat otaczającego świata, które z jednej strony pozwalają na lepsze jego zrozumienie, z drugiej zaś ułatwiają funkcjonowanie w środowisku społecznym (por. Leung, Bond, 2004; Różycka-Tran, Boski, Wojciszke, 2015). Wiara w grę dotyczy przeświadczenia o ograniczoności zasobów, które z kolei generuje wtórnie założenie, że sukces jednej osoby możliwy jest tylko kosztem porażki drugiego człowieka, a interesy ludzi zazwyczaj mają charakter antagonistyczny (Różycka-Tran, Boski, Wojciszke, 2014). W dotychczasowych badaniach wykazano, że osoby, które są wyznawcami gry, przejawiają mniejszą ochotę na kooperację z innymi, a bardziej są skłonne z nimi rywalizować. Dotyczy to zwłaszcza sytuacji związanych z dylema-

tem ograniczonych zasobów i wspólnej własności (Różycka, 2012). Co szczególnie istotne, z perspektywy prezentowanej problematyki wykazano już, że wiara w grę koreluje dodatnio z mściwością rozumianą jako aspekt roszczeniowości, który wiąże się ze skłonnością do zemsty za poniesione krzywdy (Żemojtel-Piotrowska, Piotrowski, 2009). Można zatem przewidywać, że wiara w grę o sumie zerowej będzie korespondować również z tendencjami odwetowymi rozumianymi jako wymiar przebaczenia. Inny potencjalnie istotny predyktor przebaczenia to przekonania dotyczące bilansu wymiany społecznej. Konstrukty ten nawiązuje do klasycznej teorii Homansa (1967/1992), zgodnie z którą każde zachowanie społeczne jest przejawem wymiany pomiędzy przynajmniej dwiema osobami, mniej lub bardziej kosztownej z punktu widzenia samych zaangażowanych. Podstawowym oczekiwaniem towarzyszącym takiej wymianie jest sprawiedliwość rozumiana w kategoriach równości kosztów i zysków pomiędzy uczestnikami wymiany. Jeśli oczekiwanie to nie jest spełnione, zarówno w same relacje społeczne, jak też ich ocenę, wkradają się złość i niezadowolenie (Różycka, 2012, s. 35). Można przewidywać, że pozytywny bilans wymiany będzie wzmacniać motywację do przebaczenia, natomiast negatywny bilans – tendencje unikowe oraz odwetowe. Z jednego z nielicznych badań, które uzasadnia to ostatnie przewidywanie, wynika, że pozytywny bilans koreluje ujemnie (mimo że jest to słaba zależność) ze wspomnianą wcześniej roszczeniowością odwetową (Żemojtel-Piotrowska, Piotrowski, Baran, 2014). Ze względu na brak innych danych trzeba jednak podkreślić, że powyższe przewidywania mają w dużej mierze charakter eksploracyjny.

Wybór tych zmiennych koresponduje również z dwiema tendencjami w dotychczasowych badaniach nad przekonaniem w kontekście ich związków z przebaczeniem. Z jednej strony analizowano w nich przekonania, które mają charakter zgeneralizowanych i abstrakcyjnych ewaluacji świata (por. Bartholomaeus, Strelan, 2016), z drugiej zaś – brano pod uwagę oceny bezpośrednich doświadczeń interpersonalnych (np. Bradfield, Aquino, 1999). W podobny sposób różnią się wiara w grę oraz bilans wymiany i wydaje się, że obie kategorie przekonań mają charakter komplementarny. O ile bowiem wiara w grę dotyczy zgeneralizowanego sądu na temat relacji międzyludzkich, o tyle bilans wymiany odnosi się głównie do doświadczeń osobistych w kontaktach społecznych i prawdopodobnie stanowi kategorię bliższą dla Ja. Ostatnie stwierdzenie znajduje zresztą odzwierciedlenie w dotychczasowych wynikach badań, zgodnie z którymi obie zmienne korelują wprawdzie z samooceną, ale silniejsze zależności dotyczą bilansu wymiany (por. Różycka, 2012).

Oprócz wspomnianych wyżej korelacji istnieją inne przesłanki, które pozwalają w omawianych zmiennych upatrywać mediatorów związków samooceny z przebaczeniem. Uzasadnieniem takiego rozumowania są wyniki omawianych już badań wskazujących na istotną rolę ewaluacji świata społecznego w procesie przebaczenia oraz dane wskazujące samoocenę jako przyczynę tychże ocen. Wprawdzie badania psychologiczne częściej koncentrują się na kwestii kształtowania się samooceny pod wpływem pierwotnych interakcji z udziałem figur znaczących (por. Bartholomew,

1990), lecz istnieje wiele danych sugerujących, że samoocena, kiedy jest już ukształtowana, przyczynia się do określonego sposobu postrzegania otoczenia. Brockner i Lloyd (1986) np. dowiedli w eksperymencie, który polegał na zaaranżowanej rozmowie każdego z uczestników badania z nieznanym, że niska samoocena skutkuje niedocenianiem, a wysoka samoocena – przecenianiem sympatii wzbudzonej u partnera interakcji. Murray i Holmes (2000) wykazali natomiast, że eksperymentalnie zagrożona samoocena (za pomocą indukowania wątpliwości na temat własnych zdolności intelektualnych) wpływa na zmniejszenie oceny szans na uzyskanie od partnera interakcji przebaczenia za niestosowne zachowania. Inne badania sugerują, że niska samoocena zwiększa wrażliwość na sygnały braku aprobaty społecznej i odrzucenia, co w efekcie prowadzi do bardziej negatywnego spostrzegania otoczenia społecznego (Downey, Feldman, 1996). W badaniach Nawrockiej (2001) zagrożenie samooceny poprzez krytyczną informację zwrotną prowadziło do negatywnej oceny płci przeciwnej i silnej faworyzacji płci własnej, a w badaniach Feina i Spencera (1997) otrzymanie negatywnej informacji zwrotnej nasilało stereotypowość sądów społecznych. Zdaniem Wojciszke (2003), jednym z najczęstszych skutków sytuacyjnego obniżenia samooceny jest aktywacja obronnych strategii, których celem jest podbudowanie własnej wartości lub zracjonalizowanie porażki. Wyniki jednego z badań pozwalają sądzić, że takim mechanizmem chroniącym samoocenę w sytuacji porażki jest aktywacja wiary w grę o sumie zerowej. Eksperyment Wojciszke, Baryły oraz Różyckiej (2009) wykazał, że w efekcie niepowodzenia na egzaminie na prawo jazdy (które znalazło odzwierciedlenie w poziomie samooceny) zwiększał się poziom wiary w antagonistyczny charakter interesów międzyludzkich, co autorzy interpretują jako próbę usprawiedliwienia swojego położenia niesprawiedliwością świata. Powyższe dane sugerują, że antagonistyczne oceny świata społecznego (w tym wiara w grę oraz przekonania o negatywnej wymianie interpersonalnej) dokonywane są w następstwie zagrożenia samooceny¹, co pozwala przewidywać pośredni wpływ ewaluacji Ja (poprzez sposób postrzegania otoczenia) na motywację do przebaczenia.

Cel i specyfika badań własnych

Celem prezentowanych badań własnych było określenie związków pomiędzy samooceną, treścią przekonań dotyczących wiary w grę oraz bilansu wymiany a motywacją do unikania i zemsty wobec krzywdziciela. Niskie wskaźniki dwóch ostatnich zmiennych traktowane są zgodnie z ujęciem McCullougha (2001) jako przejawy przebaczenia. Należy również dodać, że ze względu na niekliniczny cha-

¹ Warto jednak pamiętać, że ewaluacje świata społecznego mogą również wtórnie w ramach mechanizmu błędnego koła modyfikować poczucie własnej wartości (zwłaszcza rozumiane w kategoriach stanu) (por. Sciangula, Morry, 2009).

rakter grupy badanej krzywdę należy rozumieć tu w kategorii tzw. codziennych utrapień (por. Emmons, McCullough, 2003).

Spodziewano się uzyskać odpowiedzi na następujące pytania badawcze:

Czy istnieje związek pomiędzy samooceną a przebaczeniem rozumianym jako rezygnacja z zemsty i unikania?

Czy wiara w grę o sumie zerowej wykazuje związek z motywacją do zemsty (bądź przebaczeniem rozumianym jako rezygnacja z odwetu)?

Czy przekonania dotyczące korzystnego bilansu wymiany społecznej mają związek z przebaczeniem rozumianym jako rezygnacja z unikania oraz wycofanie motywacji odwetowej względem winowajcy?

Czy samoocena wpływa na motywację do przebaczenia za pośrednictwem treści przekonania dotyczących bilansu wymiany oraz wiary w grę?

Na podstawie przedstawionych powyżej rozważań teoretycznych sformułowano następujące hipotezy badawcze:

H1: Samoocena koreluje dodatnio z przebaczeniem rozumianym jako osłabienie motywacji zarówno do unikania winowajcy, jak i do zemsty na nim.

H2: Wiara w grę o sumie zerowej koreluje dodatnio z motywacją odwetową (ujemnie z rezygnacją z zemsty).

H3: Pozytywny bilans wymiany koreluje ujemnie z motywacją unikową oraz odwetową.

H4: Samoocena wzmacnia chęć przebaczenia (rozumianego jako osłabienie motywacji unikowej i odwetowej) za pośrednictwem przekonania dotyczących wiary w grę oraz bilansu wymiany społecznej. Innymi słowy, spodziewano się, że samoocena będzie wpływać na przebaczenie poprzez wzmocnienie przekonania o pozytywnym bilansie wymiany oraz poprzez osłabienie wiary w grę.

Osoby badane i procedura badawcza

W celu weryfikacji przedstawionych powyżej hipotez przeprowadzono badania, którymi objęto 140 osób dorosłych, zamieszkujących w województwie podkarpackim². Dobór osób badanych był losowy, a odbywał się za pośrednictwem szkół wyższych, zakładów pracy oraz placówki zajmującej się edukacją zawodową dorosłych. Pierwotnym celem było zgromadzenie danych od osób reprezentujących różne etapy dorosłości. W praktyce problemem okazała się duża rozpiętość wieku badanych (20-82 lata) przy dosyć małej liczebności próby, co w praktyce uniemożliwiło porównania z uwzględnieniem poszczególnych etapów rozwojowych. Z tego względu, biorąc pod uwagę dwa kryteria, jedno – rozwojowe, drugie – praktyczne związane z aktywnością na polu interpersonalnym, do ostatecznej analizy nie włączono danych pochodzących od pięciu osób, które przekroczyły 60 r.ż. i były już nieaktywne zawodowo (co w praktyce mogło przekładać się również na mniejszą

² Autor dziękuje Kindze Kołodziejczyk za przeprowadzenie opisywanych badań.

ilość interakcji społecznych w stosunku do reszty badanych). Tym samym, zwiększając spójność grupy badanych, ograniczono ją do reprezentantów okresów młodej i średniej dorosłości (por. Bee, 2004). Analizie statystycznej poddano więc dane pochodzące od 135 osób, w tym 88 kobiet (65%) i 47 mężczyzn (35%). Wiek badanych wahał się od 20 do 59 lat ($M = 31,87$, $SD = 10,06$). Osoby badane były poinformowane o dobrowolnym i anonimowym charakterze badań, które polegały na wypełnieniu zestawu składającego się z czterech kwestionariuszy:

1. SES Rosenberga – klasyczna 10-itemowa skala do pomiaru samooceny jako cechy, w polskiej wersji językowej pochodzącej z Kwestionariusza Opinii o Świecie Społecznym (Różycka, 2012)³. Przykładowy item: „Ogólnie rzecz biorąc, jestem z siebie zadowolony”. Wskaźnik Alfa Cronbacha – 0,92.
2. Skala Bilansu Wymiany Społecznej – narzędzie autorstwa Wojciszke, które zawiera 12 pozycji służących do określenia satysfakcji z wymiany społecznej opartej na bilansie zysków i strat ponoszonych w toku nawiązywania i podtrzymywania relacji interpersonalnych. Im wyższy wynik, tym większa subiektywna satysfakcja z wymiany (bilans dodatni) (Różycka, Wojciszke, 2010). Badani odpowiadają, korzystając z 7-stopniowej skali Likerta (od 1 – zdecydowanie nie zgadzam się do 7 – zdecydowanie zgadzam się). Przykładowe twierdzenie: „Jest wiele osób, którym coś zawdzięczam”. Wskaźnik Alfa Cronbacha – 0,88.
3. Skala Wiary w Grę o Sumie Zerowej autorstwa Różyckiej i Wojciszke składająca się z 12 twierdzeń. Im wyższy wynik, tym większe przekonanie o ograniczoności zasobów w świecie i wiara w to, że w większości dziedzin życia sukces jednej osoby odbywa się kosztem niepowodzenia drugiej (Różycka, 2012). Badani ustosunkowują się do twierdzeń, korzystając z 7-stopniowej skali Likerta (od 1 – zdecydowanie nie zgadzam się do 7 – zdecydowanie zgadzam się). Treść przykładowego twierdzenia: „Bogactwo nielicznych budowane jest na krzywdzie wielu”. Wskaźnik Alfa Cronbacha – 0,87.
4. Interpersonalna Skala Motywacji Związanej z Przewinieniem (*Transgression-Related Interpersonal Motivations Inventory* – TRIM-12; McCullough i in., 1998; w polskiej adaptacji Kossakowskiej (2012)). Narzędzie służy do badania postaw względem krzywdziciela. Składa się z dwóch podskal: motywacji do zemsty, czyli postawy wobec winowajcy charakteryzującej się chęcią rewanżu za wyrządzoną krzywdę, oraz motywacji do unikania, czyli postawy wyrażającej się chęcią zerwania wszelkich relacji z krzywdzicielem. Według założeń autorów oryginalnej wersji TRIM-12 im słabsza jest potrzeba rewanżu i unikania krzywdziciela, tym większa chęć przebaczenia. Ze względu na kontekstowy charakter pomiaru (o czym świadczy instrukcja poprzedzająca wypełnianie kwestionariusza: „Pomyśl proszę o osobie, która kiedyś Ciebie skrzywdziła lub zraniła...”)

³ Wybór wersji narzędzia podyktowany był faktem, że punkt odniesienia dla predykcji dotyczących związków pomiędzy samooceną a mediatorami stanowiły rezultaty badań, w których regularnie stosowano właśnie tę skalę (por. Różycka, 2012; Różycka-Tran, Boski, Wojciszke, 2014).

uważa się, że narzędzie mierzy przebaczenie bardziej jako stan niż jako cechę (por. Alaedain-Zawawi, 2015). Badani ustosunkowują się do twierdzeń, opierając się na 5-stopniowej skali Likerta (od 1 – zdecydowanie nie zgadzam się do 5 – zdecydowanie zgadzam się). Zgodnie z propozycją innych autorów (Wade, Worthington, 2003) w badaniu uwzględniono również będący sumą obu podskal wynik ogólny interpretowany jako ogół negatywnych reakcji wobec krzywdziciela roboczo określony mianem awersji (w oryginale – *state of unforgiveness*). Współczynnik Alfa Cronbacha kwestionariusza wynosi 0,89.

Wyniki

Statystyki opisowe oraz korelacje pomiędzy zmiennymi obliczono za pomocą pakietu IBM SPSS Statistics 21. Biorąc pod uwagę współczynniki korelacji r Pearsona, wbrew przewidywaniom zawartym w hipotezie 1 nie wykazano żadnych związków pomiędzy samooceną a przebaczeniem. Zgodnie z treścią hipotez 2 i 3 wiara w grę jako przekonanie o charakterze antagonistycznym, według którego świat relacji interpersonalnych jest uwikłany w konflikt interesów, koresponduje z motywacją odwetową ($r = 0,28, p < 0,01$), natomiast pozytywna ocena bilansu wymiany społecznej ujemnie koreluje z motywacją do unikania ($r = -0,31, p < 0,001$). Oczekiwana korelacja bilansu wymiany z motywacją do zemsty osiągnęła natomiast tylko poziom tendencji statystycznej (tabela 2). Wyniki te sugerują, że przebaczeniu, którego przejawem jest rezygnacja z zemsty, sprzyja niski poziom wiary w grę, natomiast przebaczeniu polegającemu na rezygnacji z tendencji do unikania krzywdziciela – pozytywny bilans wymiany społecznej. Uzyskany obraz korelacji pomiędzy samooceną a przekonaniami na temat bilansu wymiany ($r = 0,45, p < 0,001$) oraz wiary w grę ($r = -0,28, p < 0,01$) jest zgodny z rezultatami wcześniejszych badań Różyckiej (2012).

Wykonana w następnym etapie analiza porównawcza nie wykazała żadnych różnic pomiędzy kobietami i mężczyznami zarówno w poziomie motywacji do przebaczenia, jak i samoocenie oraz treści przekonań na temat świata społecznego.

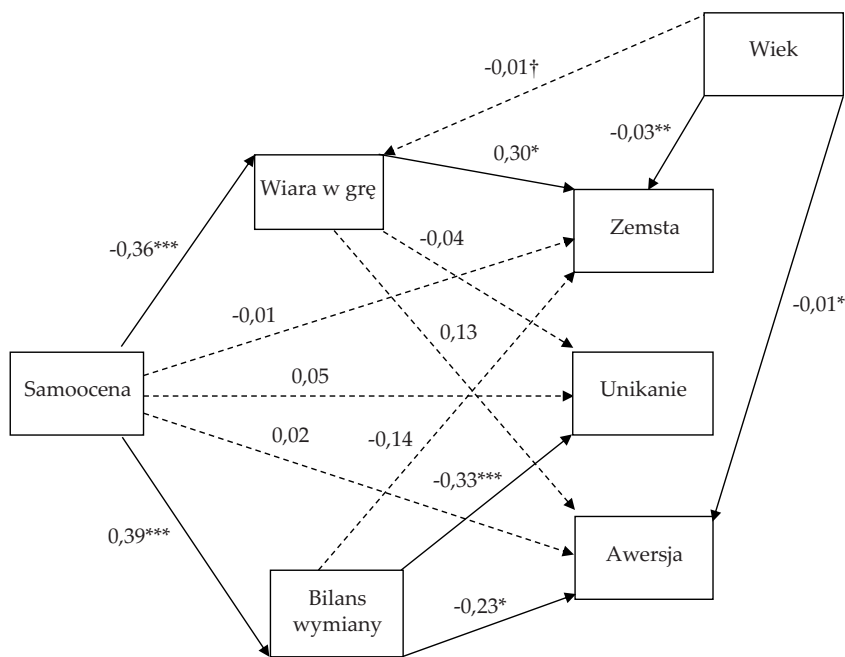
Tabela 1. Statystyki opisowe i współczynniki korelacji r Pearsona pomiędzy zmiennymi

	<i>M</i>	<i>SD</i>	1	2	3	4	5	6
1. Samoocena	5,54	0,84	-					
2. Wiara w grę	3,81	0,81	-0,28**	-				
3. Bilans wymiany	4,67	0,76	0,45***	-0,47***	-			
4. Motywacja do zemsty	3,03	1,07	-0,01	0,28**	-0,15†	-		
5. Motywacja do unikania	3,46	0,70	-0,10	0,10	-0,31***	0,22*	-	
6. Awersja	3,24	0,70	-0,06	0,27**	-0,27**	0,87***	0,67***	-

† $p = 0,10$; * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Źródło: opracowanie własne.

Pomimo braku korelacji pomiędzy samooceną a przebaczeniem postanowiono sprawdzić, czy związki te nie ujawnią się w analizie regresji w postaci prognozowanych w hipotezach efektów pośrednich z udziałem przekonań społecznych w roli mediatorów. W tym celu przeprowadzono serię trzech analiz równoległych mediacji wielokrotnych w podejściu regresyjnym dla wpływu samooceny na motywację do zemsty i unikania oraz na sumę reakcji awersyjnych wobec krzywdziciela (awersja). W ramach testowania postulowanego modelu każdorazowo w roli równoczesnych mediatorów wprowadzano zmienne określające wiarę w grę o sumie zerowej oraz bilans wymiany społecznej, a wiek i płeć – jako kowarianty. Analizy mediacji przeprowadzono przy wykorzystaniu makra PROCESS autorstwa Hayes (2013). Istotność efektów określano za pomocą metody *bootstrappingu* z wykorzystaniem 10 000 próbek oraz korektami dla 95% przedziału ufności (CI). Równoczesne wprowadzanie mediatorów uważa się za bardziej poprawne metodologicznie w sytuacji ich wzajemnego skorelowania (por. Hayes, 2013). Ponieważ w przypadku prezentowanego badania korelacja pomiędzy mediatorami wynosi $r = -0,47$, zabieg ten można uznać za uzasadniony. Analiza efektów bezpośrednich (tabela 2, rycina 1) wykazała, że samoocena zmniejsza poziom wiary w grę o sumie zerowej ($\beta = -0,36$, $p < 0,001$), a wiara w grę zwiększa tendencję do rewanżu ($\beta = 0,30$, $p < 0,05$).

† $p = 0,06$; * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Rycina 1. Model równoległych mediacji wielokrotnych oddziaływania samooceny na przebaczenie z udziałem przekonań o świecie społecznym. Liniami przerywanymi oznaczono ścieżki nieistotne statystycznie

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 2. Współczynniki regresji, błędy standardowe i poziomy istotności modelu zależności pomiędzy samooceną przekonaniaми społecznymi i przebaczeniem

Zmienne wyjaśniane	Wiara w grę			Bilans wymiany			Zemsta			Unikanie			Awersja		
	β	SE	p	β	SE	p	β	SE	p	β	SE	p	β	SE	p
Wiek	-0,01	0,007	0,06	-0,002	0,006	0,71	-0,03	0,009	0,001	-0,003	0,006	0,68	-0,01	0,006	0,03
Płeć	0,28	0,14	0,049	-0,01	0,13	0,93	-0,07	0,19	0,72	-0,03	0,13	0,78	-0,05	0,12	0,68
Samoocena	-0,36	0,09	0,001	0,39	0,08	0,001	-0,01	0,13	-0,91	0,05	0,08	0,53	0,02	0,08	0,81
Wiara w grę	-	-	-	-	-	-	0,30	0,13	0,02	-0,04	0,08	0,64	0,13	0,08	0,12
Bilans wymiany	-	-	-	-	-	-	-0,14	0,14	0,32	-0,33	0,09	0,001	-0,23	0,09	0,01
	$R^2 = 0,13$			$R^2 = 0,20$			$R^2 = 0,16$			$R^2 = 0,10$			$R^2 = 0,14$		
	$F(3, 131) = 6,47$			$F(3, 131) = 10,98$			$F(5, 129) = 4,88$			$F(5, 129) = 3,01$			$F(5, 129) = 4,25$		
	$p < 0,001$			$p < 0,001$			$p < 0,001$			$p < 0,05$			$p < 0,01$		

Źródło: opracowanie własne.

Nieistotna natomiast okazała się ścieżka obrazująca oddziaływanie wiary w grę na unikanie oraz na awersję rozumianą jako sumaryczny udział negatywnych reakcji wobec krzywdziciela. Ponadto samoocena wzmacnia przekonanie o korzystnym obrazie bilansu wymiany społecznej ($\beta = 0,39, p < 0,001$), a bilans wymiany zmniejsza tendencję do unikania ($\beta = -0,33, p < 0,01$) oraz poziom ogólnej awersji wobec krzywdziciela ($\beta = -0,23, p < 0,05$). Przekonania dotyczące bilansu wymiany nie oddziałują z kolei w sposób istotny na dążenia odwetowe. W modelu istotne okazały się trzy ścieżki pośredniego wpływu samooceny na reakcje wobec krzywdziciela (tabela 3). Pierwsza wskazuje, że samoocena, zmniejszając poziom wiary w grę o sumie zerowej, redukuje tendencje odwetowe ($b = -0,11, SE = 0,06, 95\% CI -0,26, -0,007$).

Tabela 3. Wskaźniki efektów, błędy standardowe oraz przedziały ufności dla ścieżek mediacyjnych

Ścieżka	<i>b</i>	<i>SE</i>	95% <i>CI</i>
Samoocena – Wiara w grę – Zemsta	-0,11	0,06	-0,26, -0,007
Samoocena – Bilans – Zemsta	-0,05	0,08	-0,25, 0,06
Samoocena – Wiara w grę – Unikanie	0,01	0,04	-0,05, 0,10
Samoocena – Bilans – Unikanie	-0,13	0,05	-0,25, -0,06
Samoocena – Wiara w grę – Awersja	-0,05	0,03	-0,12, 0,007
Samoocena – Bilans – Awersja	-0,09	0,05	-0,22, -0,02

b – niestandardyzowany współczynnik ścieżki pośredniej; *SE* – błąd standardowy; 95% *CI* – przedział ufności dla współczynnika ścieżki pośredniej, uzyskany w procedurze *bootstrappingu* (10 000 próbek)

Źródło: opracowanie własne.

Pozostałe dwie sugerują, że samoocena, intensyfikując korzystny obraz ogólnej wymiany interpersonalnej, zmniejsza motywację do zerwania relacji ze sprawcą krzywdy ($b = -0,13, SE = 0,05, 95\% CI = -0,25, -0,06$) oraz prowadzi do rezygnacji z obu rodzajów negatywnych reakcji na krzywdziciela ($b = -0,09, SE = 0,05, 95\% CI = -0,22, -0,02$). Okazuje się zatem, że wiara w grę o sumie zerowej nie pośredniczy w związkach samooceny z addytywną postacią przebaczenia. Nieistotne również okazały się ścieżki pośredniego wpływu samooceny na zemstę przez bilans wymiany oraz na unikanie przez wiare w grę o sumie zerowej. Każdy z istotnych efektów pośrednich jest przykładem mediacji całkowitej, gdyż towarzyszy im nieistotność efektów bezpośredniego (przy kontroli mediatorów) wpływu samooceny na przebaczenie. W przypadku mediującej roli bilansu wymiany w relacji samoocena – unikanie oraz samoocena – awersja dodatkowo występuje efekt supresji sieciowej (MacKinnon, Fairchild, Fritz, 2007; Cichocka, Bilewicz, 2010). Polega on na przeciwnych znakach efektu pośredniego oraz bezpośredniego. Wskazuje on, że bezpośredni wpływ samooceny (przy jednoczesnej kontroli mediatora) na unikanie i awersję jest dodatni (choć nieistotny statystycznie, dla unikania – $\beta = 0,05, p = 0,53$; dla awersji

$-\beta = 0,02, p = 0,81$), natomiast w przypadku oddziaływania samooceny za pośrednictwem korzystnej oceny bilansu wymiany społecznej – ujemny (oraz istotny statystycznie, dla unikania $-b = -0,13, SE = 0,05, 95\% CI = -0,25, -0,06$; dla awersji $-b = -0,09, SE = 0,05, 95\% CI = -0,22, -0,02$). Jeśli chodzi o zmienne kowariancyjne, rola płci okazała się nieistotna, natomiast wiek ma znaczący wpływ na zmniejszenie motywacji do zemsty oraz ogólnej awersji, a na poziomie trendu – również na osłabienie wiary w grę o sumie zerowej. Opisywany model równoległych mediacji wielokrotnych z kowariantami wyjaśnia 16% wariacji motywacji do zemsty, 10% wariacji motywacji do unikania oraz 14% wariacji ogólnej awersji do krzywdziciela. Warto również dodać, że teoretycznie możliwy alternatywny model z samooceną jako mediatorem związków przekonań na temat świata społecznego z przebaczeniem nie zyskał potwierdzenia w danych ze względu na brak istotnych korelacji pomiędzy samooceną a zmienną zależną (co w praktyce wyklucza wystąpienie istotnych związków pośrednich, por. Bedyńska, Książek, 2012). Sugeruje to, że samoocena nie może być traktowana w niniejszym badaniu jako mediator.

Dyskusja

Uzyskane zależności pomiędzy przekonaniem na temat świata społecznego a motywacją do unikania i zemsty generalnie potwierdzają wyniki badań wskazujących, że wiara w dobroczynność innych ludzi oraz sprawiedliwość reguł rządzących relacjami interpersonalnymi sprzyja przebaczeniu (por. Bartholomaeus, Strelan, 2016). Okazuje się jednak, że uwzględnione w badaniu kategorie przekonań wykazują zróżnicowany wzorzec zależności z przebaczeniem. Wiara w grę zgodnie z przypuszczeniami zawartymi w hipotezie 2 koresponduje z działaniami odwetowymi (bądź rezygnacją z nich), a nie z unikaniem, natomiast bilans wymiany społecznej jest istotnym predyktorem unikania, a z motywacją do zemsty koreluje jedynie na poziomie trendu (podczas gdy zakładano, że w sposób niespecyficzny będzie korelować zarówno z unikaniem, jak i motywacją do rewanżu). Zależność dotycząca wiary w grę jest zgodna z wynikami badań, które sugerują powiązanie tej zmiennej z postawami rywalizacyjnymi (por. Różycka, 2012) oraz roszczeniowością odwetową. W przypadku bilansu wymiany nie potwierdzono sygnalizowanego przez Żemojtel-Piotrowską i Piotrowskiego (2009) związku tej zmiennej z motywacją odwetową, ale rezultat ten nie może być uznany za zaskakujący, gdyż korelacja uzyskana w badaniu przeprowadzonym przez wspomnianych autorów była bardzo niska, a ponadto dotyczyła specyficznego aspektu dążenia do rewanżu, jakim jest roszczeniowość. Hipoteza 3 została zatem potwierdzona tylko częściowo. Analiza regresji (tabela 2) wykazała z kolei, że lepszym predyktorem przebaczenia polegającego na rezygnacji zarówno z zemsty, jak i unikania krzywdziciela okazał się bilans wymiany (wiara w grę była istotna tylko na poziomie trendu). Podobnie zmienna ta jest mediatorem związków samooceny z przebaczeniem rozumianym w kategoriach rezygnacji z unikania, a także addytywnej postaci przebaczenia (czyli rezyg-

nacji zarówno z unikania, jak i odwetu). Można zatem stwierdzić, że bilans wymiany odgrywa bardziej istotną rolę zarówno w bezpośrednich, jak i pośrednich związkach z przebaczeniem niż wiara w grę o sumie zerowej. Wydaje się, że może to wynikać z tego, że o ile wiara w grę reprezentuje ogólny obraz reguł rządzących stosunkami międzyludzkimi na świecie, o tyle bilans wymiany w większym stopniu odnosi się do osobistych doświadczeń interpersonalnych. Osoby, które postrzegają bilans relacji społecznych jako korzystny, mogą traktować akt przebaczenia krzywdy jako inwestycję, która zwróci się w przyszłości, ponieważ dysponują gwarancją w postaci dotychczasowych pozytywnych doświadczeń interpersonalnych (por. Bartholomaeus, Strelan, 2016). Same związki samooceny z przebaczeniem są zdecydowanie mniej jednoznaczne. Zarówno wyniki korelacji, jak i regresji wbrew prognozom zawartym w hipotezie 1 nie wykazały istotnych zależności pomiędzy samooceną a przebaczeniem. Uzyskane wyniki potwierdzają jednak w ten sposób wątpliwości, które pojawiają się przy próbach określenia samodzielnej roli samooceny w procesie przebaczenia (por. Neto, Mullet, 2004; Brown, Phillips, 2005). Niejednoznaczność tej zależności może wynikać z tego, że sam poziom samooceny niekoniecznie jest dobrym predyktorem motywacji prospołecznej (a przebaczenie jest przecież jedną z jej postaci). Okazuje się bowiem, że zarówno skrajnie niska, jak i skrajnie wysoka samoocena mogą być wskaźnikami zaabsorbowania sobą, które generalnie hamuje wszelkie przejawy dobroczynności wobec innych (Wojciszke, 2002). Inne wytłumaczenie trudności w określeniu roli samooceny w procesie przebaczenia związane jest z metodą pomiaru. Istnieją przesłanki, by sądzić, że samoocena mierzona skalą Rosenberga nie jest konstruktem jednorodnym, gdyż obejmuje komponenty samooceny zarówno „zdrowej”, jak i defensywnej o rysie narcystycznym (Cichocka, Bilewicz, 2010), a te w krańcowo różny sposób korespondują z różnymi przejawami motywacji prospołecznej (Eaton, Struthers, Santelli, 2006). Brak istotnych wyników może być wówczas skutkiem wzajemnego znoszenia się przeciwstawnych efektów. Wyniki prezentowanego badania wskazują jednak, że samoocena uczestniczy w bardziej złożonych mechanizmach regulacji ustosunkowania wobec krzywdziciela, w których istotną rolę odgrywają opisane wcześniej przekonania na temat świata społecznego jako zmienne pośredniczące (przy czym, jak już wspomniano, ważniejszą rolę odgrywa w nich bilans wymiany). Samoocena może bowiem sprzyjać przebaczeniu, wpływając na treść przekonań na temat wiary w grę o sumie zerowej oraz bilansu wymiany społecznej. Mimo iż bezpośredni efekt samooceny na motywację do zemsty okazał się nieistotny, ujawnił się efekt pośredni z udziałem wiary w grę, który wskazuje, że pozytywna samoocena prowadzi do zmniejszenia poziomu wiary w grę, a więc redukuje antagonistyczne ustosunkowanie do otoczenia, co w konsekwencji zmniejsza chęć powzięcia działań odwetowych względem krzywdziciela. Oznacza to, że w przypadku negatywnej ewaluacji Ja konsekwencją jest zwiększenie poziomu wiary w grę, co Wojciszke, Baryła i Różycka (2009) uważają za mechanizm racjonalizacji sytuacji niekorzystnej dla Ja. Uzyskane wyniki sugerują jednak, że w przypadku krzywdy interpersonalnej racjonalizacja ta może polegać nie tylko na łatwej identyfikacji na zewnątrz źródła własnego cierpienia (por. Woj-

ciszke, Baryła, Różycka, 2009), ale również na aktywizowaniu motywacji do rewanżu (w myśl zasady: „lepiej oddać, niż być ponownie zranionym” lub „najlepszą obroną jest atak”). Wyniki te wpisują się tym samym w dotychczasowe ustalenia sugerujące, że odwet na sprawcy krzywdy bywa traktowany przez poszkodowanych jako sposób przywrócenia zagrożonego poczucia własnej wartości (Aquino, Douglas, 2003), natomiast dodatkowo wskazują pośredniczącą rolę przekonania zakładających konkurencyjny charakter interesów międzyludzkich. Wreszcie, jeśli uznać, że wiara w grę pełni funkcje ochronne dla Ja, uzyskane rezultaty potwierdzają wcześniejsze doniesienia sugerujące, że różne przejawy obronnych działań zagrożonego Ja (począwszy od niestabilnej narcystycznej samooceny po redukcję niepewności za pomocą łatwo dostępnej wiedzy) skutecznie hamują proces przebaczenia (Eaton, Struthers, Santelli, 2006; Strelan, Zdaniuk, 2014). Dwie kolejne istotne ścieżki mediacyjne nie dotyczą już wiary w grę, a jedynie bilansu wymiany. Informują one, że samoocena za pośrednictwem korzystnej oceny zgeneralizowanego bilansu wymiany społecznej redukuje zarówno same tendencje unikowe, jak i ogólną awersję względem krzywdziciela. Uwagi wymaga jednak pozornie nieistotny fakt, że w obu przypadkach efekty pośredniego oraz bezpośredniego (przy kontroli mediatora, tj. wyizolowaniu jego wpływu) oddziaływania samooceny mają różne znaki (co wskazuje na tzw. supresję sieciową albo niespójną mediację, mimo iż efekt bezpośredni nie osiągnął wymaganego progu istotności). Zgodnie z dostępnymi w literaturze wskazówkami interpretacji tego typu efektów (por. Paulhus i in., 2004; Cichocka, Bilewicz, 2010), można stwierdzić, że bezpośredni efekt umożliwia pomiar zmiennej niezależnej (samooceny) „oczyszczonej” z takich jej elementów, które są tożsame z charakterystyką treściową zmiennej pośredniczącej, czyli bilansu wymiany interpersonalnej. W tym wypadku byłaby to samoocena pozbawiona komponentów społecznych związanych z oceną bilansu relacji interpersonalnych (który jest ważną częścią samooceny, gdyż umożliwia np. ustalenie własnej rangi społecznej, por. Leary, Terry, 2013). Okazuje się, że ten pozbawiony aspektów społecznych rodzaj ewaluacji Ja nie jest czynnikiem sprzyjającym przebaczeniu rozumianemu jako rezygnacja z unikania, a także jego addytywnej postaci (a nawet może mu przeszkadzać, mimo że w prezentowanym badaniu efekt ten nie osiągnął poziomu istotności). Nie ma jednak pewności, czy jest to jeszcze przejaw samooceny zdrowej, ale skoncentrowanej na sobie samym, czy już narcystycznej i inflacyjnej ewaluacji Ja. Efekt pośredni wskazuje jednak, że dopiero gdy poznawczy filtr samooceny zostaje skierowany na relacje z innymi i wyodrębnia pozytywne aspekty dotychczasowych wymian interpersonalnych, chęć zerwania kontaktu z krzywdzicielem oraz ogólna awersja względem niego zostają zredukowane⁴. Istotność trzeciej ścieżki mediacyjnej informuje ponadto, że w oddziaływaniu samooceny na przebaczenie, które polega

⁴ Z uwagi na brak korelacji bezpośrednich pomiędzy samooceną a motywacją do unikania oraz ogólną awersją nie można jednak wykluczyć, iż mamy do czynienia z artefaktem, dlatego występujące efekty supresyjne tylko sygnalizują, podkreślając, iż zdecydowanie wymagają one replikacji.

na redukcji zarówno motywu zemsty, jak i unikania, pośredniczy bilans wymiany, a wiara w grę – już nie. Potwierdza to wcześniejszy wniosek, iż spośród analizowanych przekonań na temat świata społecznego bilans wymiany jako kategoria bliższa Ja ma większe znaczenie dla procesów związanych z przebaczeniem interpersonalnym. Uzyskane efekty mediacyjne tym samym tylko częściowo potwierdzają przewidywania zawarte w hipotezie 4. Należy również wspomnieć, że w badaniu negatywnym predyktorem skłonności odwetowych oraz ogólnej awersji względem krzywdziciela (a na poziomie trendu również wiary w grę) okazał się wiek badanych. Ze względu na charakter predyktora (który podobnie jak płeć różnicuje niezliczoną ilość zjawisk analizowanych w naukach społecznych) oczywiście trudno jednoznacznie wskazywać na mechanizmy leżące u podstaw tej zależności. Wyniki te można tłumaczyć np. dwiema właściwościami wzrastającymi wraz z wiekiem: ugodowością (Oleś, 2009) oraz zdolnością do ujmowania zjawisk z wielu perspektyw (por. Baltes, Glück, Kunzmann, 2002), które mogą prowadzić zarówno do redukcji wiary w sprzeczność interesów międzyludzkich, jak i zwiększenia motywacji do przebaczenia.

Pod kątem aplikacyjnym przedstawione wyniki wskazują na potrzebę tworzenia programów rozwijania przebaczenia na drodze kształtowania przychylnego ustosunkowania do otoczenia społecznego (co już ma miejsce w ramach interwencji proaktywnych opartych na empatii, por. Reed, Enright, 2006), sugerują również, że skuteczne mogą być te interwencje, które wzbudzając pozytywną ewaluację Ja, kierują filtr uwagi na innych i aktywizują motywację prospołeczną. Ten drugi rodzaj oddziaływań jest jednak bardziej złożony i wymaga badań, które wyjaśniałyby mechanizm przełączania uwagi z Ja na innych, w konsekwencji zwiększający chęć do przebaczenia.

W kolejnych próbach uchwycenia omawianej problematyki warto uniknąć kilku ograniczeń związanych z prezentowanymi badaniami. Po pierwsze, nie kontrolowano w nich zmiennych związanych z rodzajem doznanej krzywdy, stopniem jej afektywnego wpływu na funkcjonowanie badanych oraz charakteru relacji z krzywdzicielem, które w świetle badań okazują się ważnymi moderatorami ostatecznych rezultatów procesu przebaczenia (por. Hoyt i in., 2005). Po drugie, ze względu na zastosowanie starszej wersji narzędzia McCullougha i współpracowników (1998) nie ujęto wymiaru przebaczenia dodanego w wersji TRIM-18, a mianowicie dobroczynności jako motywacji do reakcji pozytywnych względem krzywdziciela. Uwzględnienie tego wymiaru mogłoby pomóc ustalić, jaką rolę odgrywają omawiane kategorie przekonań w przebaczeniu definiowanym pozytywnie. Po trzecie, wydaje się, że w kolejnych badaniach ujmujących związki samooceny z przebaczeniem warto uwzględnić moderującą rolę stabilności ewaluacji Ja, a także uzupełnić jej pomiar jawny pomiarem utajonym. Wówczas z większą pewnością można formułować wnioski o ujawnianiu się charakterystycznego dla narcyzmu inflacyjnego rysu samooceny i odróżniać jej mechanizmy od tzw. samooceny zdrowej. Wreszcie, ze względu na zastosowanie w badaniach metodologii korelacyjno-regresyjnej, ostrożnie należy traktować sugerowane kierunki relacji przyczynowo-skutkowych

pomiędzy samooceną a przekonaniem na temat świata społecznego. Pomimo iż wykazano, że model alternatywny, w którym to samoocena była mediatorem wpływu oceny otoczenia społecznego na motywację do przebaczenia nie był dobrze dopasowany do danych, postulowane kierunki zależności wymagają potwierdzenia w dalszych badaniach, zwłaszcza eksperymentalnych.

Literatura cytowana

- Alaedein-Zawawi, J. (2015). Religious Commitment and Psychological Well-Being: Forgiveness as a mediator. *European Scientific Journal*, 11 (5), 117-141.
- Aquino, K., Douglas, S. (2003). Identity threat and antisocial behavior in organizations: The moderating effects of individual differences, aggressive modeling, and hierarchical status. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 90 (1), 195-208.
- Baltes, P.B., Glück, J., Kunzmann, U. (2002). Wisdom: Its structure and function in regulating successful lifespan development. W: C.R. Snyder, S.J. Lopez (red.), *Handbook of positive psychology* (s. 327-347). New York: Oxford University Press.
- Bartholomaeus, J., Strelan, P. (2016). Just world beliefs and forgiveness: The mediating role of implicit theories of relationships. *Personality and Individual Differences*, 96, 106-110.
- Bartholomew, K. (1990). Avoidance of intimacy: An attachment perspective. *Journal of Social and Personal Relationships*, 7, 147-178.
- Baumeister, R.F., Exline, J.J., Sommer, K.L. (1998). The victim role, grudge theory, and two dimensions of forgiveness. W: E.L. Worthington, Jr. (red.), *Dimensions of forgiveness: Psychological research and theological speculations* (s. 79-104). Philadelphia: The Templeton Foundation Press.
- Bedyńska, S., Książek, M. (2012). *Statystyczny drogowskaz 3. Praktyczny przewodnik wykorzystania modeli regresji oraz równań strukturalnych*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Sedno.
- Bee, H. (2004). *Psychologia rozwoju człowieka*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Bradfield, M., Aquino, K. (1999). The effects of blame attributions and offender likeableness on forgiveness and revenge in the workplace. *Journal of Management*, 25, 607-631.
- Brockner, J., Lloyd, K. (1986). Self-Esteem and Likability: Separating Fact from Fantasy. *Journal of Research in Personality*, 20, 496-508.
- Brown, R.P., Phillips, A. (2005). Letting bygones be bygones: Further evidence for the validity of the tendency to Forgive Scale. *Journal of Personality and Individual Differences*, 38, 627-638.
- Burnette, J.L., McCullough, M.E., Van Tongeren, D.R., Davis, D.E. (2012). Forgiveness results from integrating information about relationship value and exploitation risk. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38, 345-356.
- Cameron K.C. (2006). Forgiveness in organizations. W: C.L. Cooper, D.L. Nelson (red.), *Positive Organizational Behavior: Accentuating the Positive* (s. 129-142). London: Sage.

- Cardi, M., Milich, R., Harris, M.J., Kearns, E. (2007). Self-esteem moderates the response to forgiveness instructions among women with a history of victimization. *Journal of Research in Personality*, 41, 804-819.
- Charzyńska, E., Heszen, I. (2013). Zdolność do wybaczenia i jej pomiar przy pomocy polskiej adaptacji Skali Wybaczenia L.L. Toussainta, D.R. Williamsa, M.A. Mulsica i S.A. Everson. *Przegląd Psychologiczny*, 56, 423-426.
- Cichocka, A., Bilewicz, M. (2010). Co się kryje w nieistotnych efektach statystycznych? Możliwości zastosowania analizy supresji w psychologii społecznej. *Psychologia Społeczna*, 5 (14), 191-198.
- Downey, G., Feldman, S.I. (1996). Implications of Rejection Sensitivity for Intimate Relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 1327-1343.
- Eaton, J., Struthers, C.W., Santelli, A.G. (2006). Dispositional and state forgiveness: The role of self-esteem, need for structure, and narcissism. *Personality and Individual Differences*, 41, 371-380.
- Emmons, R.A., McCullough, M.E. (2003). Counting blessings versus burdens: An experimental investigation of gratitude and subjective well-being in daily life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 377-389.
- Fehr, R., Gelfand, M.J., Nag, M. (2010). The road to forgiveness: a meta-analytic synthesis of its situational and dispositional correlates. *Psychological bulletin*, 136 (5), 894-914.
- Fein, S., Spencer, S.J. (1997). Prejudice as Self-Image Maintenance: Affirming the Self Through Derogating Others. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 31-44.
- Fincham, F.D. (2000). The kiss of the porcupines: From attributing responsibility to forgiving. *Personal Relationships*, 7, 1-23.
- Golec de Zavala, A., Cichocka, A., Eidelson, R., Jayawickreme, N. (2009). Collective narcissism and its social consequences, *Journal of Personality and Social Psychology*, 97, 1074-1096.
- Gordon, K.C., Baucom, D.H., Snyder, D.K. (2004). An integrative intervention for promoting recovery from extramarital affairs. *Journal of marital and family therapy*, 30 (2), 213-231.
- Hayes, A.F. (2013). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis. A regression-based approach*. New York: The Guilford Press.
- Homans, G.C. (1967/1992). Podstawowe procesy społeczne. W: M. Kempy, J. Szmatka (red.), *Współczesne teorie wymiany społecznej, zbiór tekstów* (s. 173-229). Warszawa: PWN.
- Hoyt, W.T., Fincham, F.D., McCullough, M.E., Maio, G., Davila, J. (2005). Responses to interpersonal transgressions in families: Forgiveness, forgivability, and relationship-specific effects. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89, 375-394.
- Kaczmarek, Ł. (2016). *Pozytywne interwencje psychologiczne. Dobrostan a zachowania intencjonalne*. Poznań: Zysk i S-ka.
- Karremans, J.C., Van Lange, P.A.M. (2005). Does activating justice help or hurt in promoting forgiveness? *Journal of Experimental Social Psychology*, 41, 290-297.

- Kernis, M.H. (2003). Towards a conceptualization of optimal self-esteem. *Psychological Inquiry*, 14 (1), 1-26.
- Kossakowska, M. (2012). *Polska wersja kwestionariusza do badania umiejętności wybaczenia TRIM-12* (Maszynopis niepublikowany). Sopot: SWPS.
- Leary, M.R., Terry, M.L. (2013). Self-evaluation and self-esteem. W: D. Carlston (red.), *Oxford Handbook of Social Cognition* (s. 534-547). New York: Oxford University Press.
- Leung, K., Bond. M.H. (2004). Social axioms: A model for social beliefs in multi-cultural perspective. W: M.P. Zanna (red.), *Advances in experimental social psychology* (s. 122-197). San Diego: Elsevier Academic Press.
- MacKinnon, D.P., Fairchild, A.J., Fritz, M.S. (2007). Mediation analysis. *Annual Review of Psychology*, 58, 593-614.
- Mauger, P.A., Perry, J.E., Freeman, T., Grove, D.C., McBride, A.G., McKinney, K.E. (1992). The measurement of forgiveness: Preliminary research. *Journal of Psychology and Christianity*, 11, 170-180.
- McCullough, M.E. (2001). Forgiveness: Who Does It and How Do They Do It? *Current Directions in Psychological Science*, 10 (6), 194-197.
- McCullough, M.E., Hoyt, W.T. (2002). Transgression-related motivational dispositions: Personality substrates of forgiveness and their links to the Big Five. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 1556-1573.
- McCullough, M.E., Rachal, K.C., Sandage, S.J., Worthington, E.L., Jr., Brown, S.W., Hight, T.L. (1998). Interpersonal forgiving in close relationships: II. Theoretical elaboration and measurement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 1586-1603.
- McCullough, M.E., Root, L.M., Tabak, B., Witvliet, C.v.O. (2009). Forgiveness. W: S.J. Lopez (red.), *Handbook of Positive Psychology* (s. 427-435). New York: Oxford.
- McCullough, M.E., Worthington, E.L., Jr., Rachal, K.C. (1997). Interpersonal forgiving in close relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 321-336.
- Molden, D.C., Finkel, E.J. (2010). Motivations for promotion and prevention and the role of trust and commitment in interpersonal forgiveness. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46, 255-268.
- Murray, S.L., Holmes, J.G. (2000). Seeing the self through a partner's eyes: why self-doubts turn into relationship insecurities. W: A. Tesser, R.B. Felson, J.M. Suls (red.), *Psychological perspectives on self and identity* (s. 173-198). Washington: American Psychological Association.
- Nawrocka, J. (2001). *Wpływ płci osoby spostrzegającej i spostrzeganej na ocenę miękkiego i twardego sposobu realizacji władzy* (Niepublikowana praca doktorska). Gdańsk: Uniwersytet Gdański.
- Neto, F. (2007). Forgiveness, personality and gratitude. *Personality and Individual Differences*, 43 (8), 2313-2323.
- Neto, F., Mullet, E. (2004). Personality, self-esteem, and self-construal as correlates of forgivingness. *European Journal of Personality*, 18, 15-30.

- Neuberg, S.L., Newsom, J.T. (1993). Personal need for structure: individual differences in the desire for simple structure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 113-131.
- Oleś, P.K. (2009). *Wprowadzenie do psychologii osobowości. Nowe wydanie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Paulhus, D.L., Robins, R.W., Trzesniewski, K.H., Tracy, J.L. (2004). Two replicable suppressor situations in personality research. *Multivariate Behavioral Research*, 39 (2), 303-328.
- Pyszczynski, T., Greenberg, J., Solomon, S., Arndt, J., Schimel, J. (2004). Why do people need self-esteem? A theoretical and empirical review. *Psychological Bulletin*, 130, 435-468.
- Reed, G.L., Enright, R.D. (2006). The effects of forgiveness therapy on depression, anxiety, and posttraumatic stress for women after spousal emotional abuse. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 74, 920-929.
- Różycka, J. (2012). *Życie społeczne jako Gra. Kontekst międzykulturowy*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Różycka, J., Wojciszke, B. (2010). Skala wiary w grę o sumie zerowej. *Studia Psychologiczne*, 48, 33-44.
- Różycka-Tran, J., Boski, P., Wojciszke, B. (2014). Wiara w grę o sumie zerowej jako aksjomat społeczny: badanie w 37 krajach. *Psychologia Społeczna*, 9 (1), 92-109.
- Różycka-Tran, J., Boski, P., Wojciszke, B. (2015). Zero-Sum Game Belief as a social axiom: A 37-nation study. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 46 (4), 525-548.
- Scianguła, A., Morry, M.M. (2009). Self-esteem and perceived regard: How I see myself affects my relationship satisfaction. *The Journal of Social Psychology*, 149 (2), 143-158.
- Snyder, C.R., Heinze, L.S. (2005). Forgiveness as a mediator of the relationship between PTSD and hostility in survivors of childhood abuse. *Cognition and Emotion*, 19 (3), 413-431.
- Strelan, P., Zdaniuk, A. (2014). Threatened State Self-Esteem Reduces Forgiveness. *Self and Identity*, 14 (1), 16-32.
- Wade, N., Worthington, E. (2003). Overcoming interpersonal offenses: Is forgiveness the only way to deal with unforgiveness? *Journal of Counseling & Development*, 81, 343-353.
- Waltman, M.A., Russell, D.C., Coyle, C.T., Enright, R.D., Holter, A.C., Swoboda, C.M. (2009). The effects of a forgiveness. Aging, Forgiveness, Hostility, and Health intervention on patients with coronary artery disease. *Psychology and Health*, 24 (1), 11-27.
- Wojciszke, B. (2002). *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Wojciszke, B. (2003). Pogranicze psychologii osobowości i społecznej: samoocena jako cecha i jako motyw. W: B. Wojciszke, M. Płopa (red.), *Osobowość a procesy psychiczne i zachowanie* (s. 15-47). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.

- Wojciszke, B., Baryła, W., Różycka, J. (2009). Wiara w życie jako grę o sumie zerowej. W: U. Jakubowska, K. Skarżyńska (red.), *Między przeszłością a przyszłością. Szkice z psychologii politycznej* (s. 179-188). Warszawa: PAN.
- Worthington, E.L.J., Kuru, T.A., Collins, W., Berry, J.W., Ripley, J.S., Baier, S.N. (2000). Forgiving usually takes time: A lesson learned by studying interventions to promote forgiveness. *Journal of Psychology and Theology*, 28 (1), 3-20.
- Yamhure Thompson, L., Shahen, P.E. (2003). Forgiveness in the workplace. W: R.C. Giacalone, C.L. Jurkiewicz (red.), *Handbook of spirituality and organizational performance* (s. 405-420). New York: M.E. Sharpe.
- Żemojtel-Piotrowska, M., Piotrowski, J. (2009). Narzekanie i roszczeniowość a przekonania (de)legitymizujące świat społeczny. W: K. Skarżyńska, J. Cisiak, K. Henne (red.), *Przekonania w życiu jednostek, grup, społeczności* (s. 87-96). Warszawa: Academica Wydawnictwo SWPS.
- Żemojtel-Piotrowska, M., Piotrowski, J., Baran, T. (2014). Roszczeniowość a satysfakcja ze związku intymnego. *Studia Psychologiczne*, 52, 21-32.

Streszczenie. Celem badań było określenie związków pomiędzy samooceną, przekonaniem o świecie społecznym oraz przebaczeniem rozumianym jako zmniejszenie tendencji do unikania oraz zemsty. Badaniem objęto grupę 135 osób (88 kobiet i 47 mężczyzn). Zastosowano następujące narzędzia badawcze: SES Rosenberga, Skalę Bilansu Wymiany Społecznej, Skalę Wiary w Grę o Sumie Zerowej, Interpersonalną Skalę Motywacji Związanej z Przewinieniem (TRIM-12). Badania wykazały istotne związki statystyczne pomiędzy przekonaniem o świecie społecznym a przebaczeniem: a) negatywną korelację pomiędzy bilansem wymiany społecznej a unikaniem oraz b) pozytywną korelację pomiędzy wiarą w grę a motywacją odwetową. Analiza mediacji ujawniła istotne związki pośrednie sugerujące oddziaływanie samooceny na motywację unikania za pośrednictwem oceny bilansu wymiany oraz oddziaływanie samooceny na motywację odwetową za pośrednictwem wiary w grę. **Słowa kluczowe:** przebaczenie, przekonania o świecie społecznym, bilans wymiany społecznej, wiara w grę o sumie zerowej, samoocena, model mediacyjny

Data wpłynięcia: 6.08.2016

Data wpłynięcia po poprawkach: 10.11.2016

Data zatwierdzenia tekstu do druku: 24.11.2016